

Vuur, vuur!

Voor Kathleen

Vuur, vuur!

Over het leven van Oost-Indisch ambtenaar
Edouard Carolus (1807-1855)

Tom Phijffer

Hilversum
Verloren
2021

Afbeelding op het omslag

De rivier Tji Oedjoeng bij Rangkasbitong, 1972 © Bert Vinkenborg /
detail van de kaart van Bantam door P. Melvill van Carnbee, 1854.
Foto auteur © K.M. Calvert/T.A. Phijffer.

ISBN 9789087049362

© 2021 Thomas A. Phijffer
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk: Wilco Amersfoort

*No part of this book may be reproduced in any form without
written permission from the publisher.*

Inhoud

Voorwoord	7
I Carolus en de Havelaar-zaak	12
II Jeugd in Antwerpen en Parijs	24
III Naar Indië	40
IV Carrière in de indigo-cultuur	50
V Met verlof in Europa	72
VI Assistent-resident van Lebak	93
VII Een missie met fatale gevolgen	112
VIII De vergiftiging van Carolus	132
Nawoord	143
Chronologie	146
Beknopt overzicht van het binnenlands en het inheems bestuur van Lebak in 1855	151
Verantwoording van de tekst en de afbeeldingen	153

Voorwoord

Multatuli werd beroemd met de zaak van Lebak, door hem beschreven in het pamflet *Max Havelaar, of de koffij-veilingen der nederlandsche Handel-maatschappij* (1860). De kwestie heeft de gemoederen van vooral letterkundigen en historici sindsdien danig bezig gehouden. Nog tijdens het leven van Eduard Douwes Dekker, die achter het pseudoniem schuilging, was een ware pennenstrijd ontstaan omtrent het waarheidsgehalte van *Max Havelaar*, een strijd waarin Multatuli zelf een belangrijk aandeel nam. De zaak is met vele mythen omgeven en is inzet geweest van een heleboel polemieken, ook l ng na Multatuli's overlijden, zoals die tussen Eddy du Perron en J. Saks en tussen Willem Frederik Hermans en Rob Nieuwenhuys, respectievelijk in de jaren dertig en de jaren zeventig van de vorige eeuw. Eén van die mythen staat centraal in dit boek: de vergiftiging van m'nheer Slotering, Havelaars voorganger in de afdeling Lebak. Hoewel Eduard Douwes Dekker er geen enkel bewijs voor had, liet Multatuli zijn lezers geloven dat hij *vanwege* die vergiftiging – door hem in *Max Havelaar* 'een pas gehoord voorval' genoemd – besloot de regent van Lebak wegens misbruik van gezag en knevelarij aan te klagen. De werkelijkheid was anders. Douwes Dekker had de regent beschuldigd omdat deze zonder verlof vele van zijn zogenaamd ondergeschikte 'inlanders' had opgeroepen om gras te snijden op het erf voor zijn woning, wat verboden was. De moord op zijn voorganger was voor Douwes Dekker helemaal geen aanleiding om in actie te komen. En hij zag de regent weliswaar als hoofdschuldige van de karbouwenroof in zijn ressort, maar kwam terzake niet verder dan

het formuleren van een *verdenking*. Douwes Dekker eiste een behoorlijk onderzoek, en de verwijdering van de regent en diens medeplichtige schoonzoon uit de afdeling, zodat de klagers vrijelijk en zonder vrees voor represailles zouden kunnen getuigen. Dáárover gaat de kwestie Lebak, ook wel de Havelaar-zaak genoemd. Op een onderzoek naar de doodsoorzaak van zijn voorganger heeft Douwes Dekker bij zijn superieuren nooit aangedrongen.

M'nheer Slotering uit de *Max Havelaar* heette in werkelijkheid Edouard Charles Pierre Carolus. Vergeleken met zijn opvolger, over wie honderden boeken geschreven zijn, is over Carolus niet meer bekend dan het weinige dat zijn stamkaart als Oost-Indisch ambtenaar vermeldt en dat wat Multatuli over Slotering vertelt. Daarbij komt dan dat niemand eigenlijk goed weet wat er waar is en niet waar is in *Max Havelaar*. Dit werd ik mij nadrukkelijk bewust in de zomer van 2020, midden in het Multatuli-jaar, tweehonderd jaar na de geboorte van Douwes Dekker. Ik kwam in contact met Jacqueline Bel, de 2 maart dat jaar benoemde hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zij zag graag dat ik deelnam aan de schrijfactie waarbij 200 mensen de *Max Havelaar* overschreven (de zogeheten *lockdown*-editie). Ik mocht zelf kiezen welk stuk ik wilde overschrijven, en een korte toelichting daarop geven. Ik koos voor het begin van het vijftiende hoofdstuk: 'Havelaars voorganger, die wel het goede wilde doch tevens de hoge ongenade van de Regeering eenigszins scheen gevreesd te hebben – de man had veel kinderen, en geen vermogen – had alzoo liever met den resident gesproken over wat hyzelf verregaande misbruiken noemde, dan die ronduit te noemen in een officieel bericht.'

Mijn gedachten dwaalden tijdens het overschrijven van de eerste paar pagina's uit dat hoofdstuk af naar Rangkasbitoeng, de hoofdplaats van de afdeling Lebak, eind januari 1856. Ik probeerde mij die plaats voor te stellen. *Havelaar, de*

Afb. 1 De Tji Oedjoeng bij Rangkasbitong.

pas gearriveerde assistent-resident, kijkt uit over de Tji Oedjoeng, de 'hoekige rivier' die langs de hoofdplaats slingert. Het water heeft de ravijn door een bandjir geheel gevuld... Over dat ravijn is veel te doen geweest. Het is een van de andere mythen. Het was geen gevaarlijke bergkloof maar een schuin aflopende vlakte achter Havelaars woning, waar de kleine Max speelde als de rivierbedding drooglag. De rivier achter de woning van de assistent-resident is overigens de Tji Berang, die even verderop samenvloeit met de Tji Oedjoeng... Naast Havelaar staan luitenant Duclari en controleur Verbrugge, zwijgend. Ze wachten tot Havelaar iets zegt, die naar iets wijst: een grote boomstronk in de Tji Oedjoeng. Dan begint Duclari te vertellen over meneer Slotering die wilde optreden tegen de misstanden in de afdeling. Duclari grijpt het moment aan om de vers aangetreden assistent-resident in te lichten over het lijk van de klager dat hij in het najaar van 1855 de rivier zag afdrijven. Diens klacht werd gesmoord... In een aantekening uit 1875 bij de vierde druk van de Max Havelaar noteerde Multatuli over die klager het volgende: 'De gewone lezer houdt dit voor 'n fictie. Welnu,

ook hier schreef ik de waarheid. De kommandant Duclari zag, des morgens by 't baden, een lyk de rivier afdryven, en hy herkende den man die in zyn tegenwoordigheid des avends tevoren zich by den adsistent-resident had aangemeld met 'n klachte. De heer Carolus had hem doen gelasten den volgenden dag op 't bureau te komen. Maar... er werd zorg gedragen dat-i niet terugkwam!' Aan het eind van zijn leven woonde Douwes Dekker in Duitsland, quasi in ballingschap. Begin 1878 kwam hij voor het eerst voor een lezingentournee naar Nederland. Op 30 maart dat jaar was hij in Breda. Tijdens de pauze zocht Pieter Collard hem op, Duclari uit de *Max Havelaar*, gepensioneerd als overste. Ze spraken af om de dag erop Bram Langeveldt van Hemert op te zoeken, Verbrugge, die in Bergen op Zoom woonde. Die was te ziek geweest om naar de lezing te komen. In 1876 was Van Hemert als resident gepensioneerd en naar Nederland getourneerd. Nu diens carrière toch geëindigd was hoopte Douwes Dekker van hem een steunbetuiging te kunnen krijgen, zich realiserend wat het er ruim twintig jaar na de zaak eigenlijk nog toe deed. In 1882 schreef Douwes Dekker over dat bezoek aan Van Hemert, die in 1880 was overleden, aan een vriend, Roessingh van Iterson: 'Toen hy my zag, begon hy als een kind te schreien, en viel slap tegen my aan.' De toestand van zijn kroongetuige was 'zóó ellendig', deze was 'zoo ouwelijk en débiel' en hij huilde zo erg dat Douwes Dekker het plan de hulp van de oud-controleur in te roepen ter plekke liet varen. Van Hemert en Collard waren allerhartelijkst geweest, ja, maar Dekker beseftte ook dat de reactie van zijn vijanden er tóch op gericht zou zijn de zaak naar beneden te halen: 'Als bijvoorbeeld Collard nu openlyk verklaarde dat ik ten aanzien der Lebaksche zaken, voor zoover hy daarvan weten kon, de waarheid gezegd had, zou hy 't antwoord moeten afwachten: "dan ben jy wel 'n beroerde kerel, dat je Havelaar zoolang hebt laten uitschelden!"' Douwes Dekker kende Collard niet goed genoeg om te weten of deze zo'n beschuldiging, die misschien zelfs terecht was geweest,

zou durven te trotseren. Maar hij keek niet verbitterd terug op het échec van Lebak. Aan van Iterson schreef hij ook: 'Ja, het trof me dikwyls hoe stipt en compleet de zaak door my in '56 behandeld was, zóó dat ik nu nog (in '82) me houden kan aan alles wat ik gedaan en later geschreven heb.'

In Idee 513 poneert Multatuli: In de mythe zal men makkelijker de waarheid ontdekken dan in de vertelsels van de geschiedschrijver. Douwes Dekker kon heel goed leven met de gedachte dat zijn voorganger vergiftigd was. Het moest de daad van Lebak heroïsch voorstellen. Was het dat? Is de zaak Lebak wel zo compleet als mogelijk behandeld, zoals Douwes Dekker aan het eind van zijn leven schreef? Begint die zaak niet bij het handelen van zijn voorganger Carolus? Was dat misschien niet óók een bevlogen ambtenaar? Eentje die wellicht geen schrijftalent had als Multatuli, maar op zijn minst een ambtenaar die niet blind was gebleven voor het misbruik dat hij in Lebak had aangetroffen en in wiens voetsporen Douwes Dekker was getreden. Had zijn voorganger het onderzoek dat hij was gestart met de dood moeten bekopen? En wat betekende dat voor zijn weduwe, *njonja* Slotering uit *Max Havelaar*, die Douwes Dekker over de vergiftiging van haar man had ingelicht? Die vragen hebben mij gedurende de zomer van het Multatuli-jaar 2020 bezig gehouden, en wel door een ogenschijnlijk eenvoudig tussenzinnetje uit het stuk dat ik uit *Max Havelaar* had overgeschreven. Een passage die me de ogen opende: Slotering had veel kinderen en weinig vermogen. Ik besefte hoe weinig we eigenlijk over Carolus weten. In de Multatuli-studie is de dood van de Oost-Indisch ambtenaar Carolus een gegeven, in die zin dat Douwes Dekker hem voor vergiftigd *hield*. De in de zaak geïnteresseerde lezer had hieraan voldoende. Voor het *leven* van Carolus heeft niemand ooit belangstelling gehad, alsof dit leven nimmer enige betekenis heeft gehad. Zo werd zijn vergiftiging een mythe en werd zijn leven aan het blikveld van de onderzoeker onttrokken.

I Carolus en de Havelaar-zaak

Eind januari 1856 was Douwes Dekker met zijn vrouw Tine en de kleine Edu in Rangkasbitong gearriveerd. Nog geen maand later volgde de aanklacht. Zijn critici, vijanden soms en boze familieleden van zijn vrouw, hebben Douwes Dekker altijd verweten overhaast te hebben gehandeld, zonder vooroverleg met zijn superieuren en met voorbijgaan aan het ambtelijk principe dat voorschreef dat de Europese ambtenaar de inlandse hoofden onder alle omstandigheden hoffelijk tegemoet moest treden. In *Max Havelaar* besluit de assistent-resident tegen de regent op te treden zodra hij van mevrouw Slotering hoort dat haar man vergiftigd is. Havelaar werd doodsbenuwd. Hij had de regent al blootgesteld aan een nadrukkelijk onderzoek naar de in de ogen van het Gouvernement verwerpelijke herendiensten en had hem berispt voor het zonder verlof oproepen van de grassnijders. De weduwe van Slotering was na diens overlijden in Rangkasbitong blijven wonen. Volgens Multatuli was ze zwanger toen Havelaar de regent aanklaagde. Zij woonde nog op het erf van de assistent-resident en jaagde er voortdurend vreemden weg, die in haar ogen te dicht bij de keuken van de Havelaars kwamen. Dat hadden zij zo een tijdje met verwondering gadeslagen, totdat Havelaar genoeg had van het gebaar en geschreeuw en mevrouw Slotering er op aansprak:

Havelaar zag haar aan, en trachtte tevergeefs het antwoord te lezen in haar vochtig oog. Hy drong iets sterker op verklaring aan...de weduw berstte in tranen uit, en zei dat haar man ten-huize van het distriktshoofd te Parang Koedjang vergiftigd was.

- Hy wilde rechtvaardig zyn, m'nheer Havelaar, ging de arme vrouw voort, hy wilde een einde maken aan de mishandeling waaronder de bevolking zucht. Hy vermaande en dreigde de Hoofden, in vergaderingen en schriftelijk...ge moet zijn brieven gevonden hebben in 't archief?
- Dit was zoo. Havelaar had die brieven gelezen, waarvan afschriften voor my liggen.
- Hy sprak telkens met den resident, vervolgde de weduw, maar altyd vergeefs. Want daar 't van algemeene bekendheid was dat de knevelary plaats had ten-behoeve en onder bescherming van den Regent, wien de resident niet by de Regeering wilde aanklagen, leidden al die gesprekken tot niets dan tot mishandeling van de klagers. Daarom had myn arme man gezegd dat hy, als er geen verbetering kwam vóór 't einde des jaars, zich rechtstreeks wenden zou tot den Gouverneur-generaal. Dat was in November. Hy ging kort daarna op een inspectiereis, gebruikte het middagmaal ten huize van den Dhemang van Parang Koedjang, en werd kort daarop in deerniswaarden toestand te-huis gebracht. Hy riep, op de maag wyzende: 'vuur, vuur!' en weinige uren later was hy dood, hy die altyd een voorbeeld was geweest van goede gezondheid.

'Vuur, vuur!' Het moeten de laatste woorden van Carolus geweest zijn, meegedeeld door diens weduwe. Dit detail zal Multatuli niet verzonnen hebben. De brieven van Carolus zijn bewaard gebleven. Dit is overigens niets nieuws. Onder de papieren op het bureau van Carolus bevond zich niet alleen de officiële correspondentie met de resident, die Douwes Dekker al snel na zijn aantreden las, maar er lagen ook twee ongedateerde nota's die hij door twee klerken voor echt liet waarmerken. Carolus had in één van die nota's het volgende geschreven over het district waarvan Wira Koesoema, de schoonzoon van de regent, het inlands hoofd was: 'Parang Koedjang, verloop van volk is alleen toetescrijven aan de verre gaande misbruiken die van de bevolking worden gemaakt.' Het waren de laatste aantekeningen van Carolus.

Afb. 2 Mevrouw Slotering zendt een inlandse koopman weg.

Als Max Havelaar controleur Verbrugge over de dood van zijn voorganger ondervraagt, direct na de mededelingen van *njonja* Slotering, en hem zelfs onder druk zet omdat hij weifelend antwoordt, zegt de controleur over Slotering: 'Ik ben overtuigd dat hy ...zou vergiftigd geworden zyn als hy langer hier was gebleven.' Havelaar eist van hem dat hij dat opschrijft. En Verbrugge deed dat. 'Zyn verklaring ligt voor my!' Die zin komt een aantal keer voor in *Max Ha-*